

ויכל א-להים ביום השביעי

מים ראשונים: כבר נדרשנו במישרין ובעקיפין לנושא של כלוי מלאכת הבריאה ביום השביעי – האם הייתה או לא הייתה בריאה ועשייה ביום השביעי – בדברינו [שישה או שבעה ימי בראשית](#) וכן בדברינו [הבל השבת](#) שניהם בפרשה זו. נשוב ונדון בנושא זה גם הפעם, בדגש למדרשים ופרשנים על הפסוק שלהלן ואם חזרנו ושנינו ושלשנו, הרי כבר אמרו: אינו דומה השונה מדרשו אלף פעמים לשונה אלף ואחת. וכן אמרו חכמים: "אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש" (חגיגה ג ע"א).

וַיְכַל הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: (בראשית פרק ב פסוקים א-ב).¹

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרשת בראשית פרק ב סימן ב

"ויכל א-להים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה" - והלא לא עשה כלום מעשה ביום השביעי, והיאך כתב ביום השביעי? כלומר,² ביום השביעי בהיותו יום שביעי, אז כלתה המלאכה. כי יום השביעי עצמו, הוא מן המלאכות. ואף על פי שלא נהייתה בו מלאכה, שעות של יום השביעי נקראו מלאכה, כי עלו למספר שבעת הימים להיקרא שבוע אחד, כי מלאכתו אשר עשה כל ששת הימים בשי נשלמה.⁴

דבר אחר: "ויכל א-להים ביום השביעי" - טרם יום השביעי, כי ביום משמע טרם ומשמע בו בעצמו, כמו "ביום הזה באו מדבר סיני" (שמות יט א) והוא בו בעצמו. ויש ביום שהוא טרם, כמו "אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם" (שם יב טו), והוא קודם יום טוב.⁵ אבל כל מקום שנאמר "ביום ההוא" בודאי בו ביום, כמו: "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת" (שם לה ג), והוא בו ביום עצמו.⁶

¹ כך פותח פרק ב של ספר בראשית, אחרי שבפרק א תוארה מלאכת ששת ימי הבריאה. חלוקת התורה לפרקים היא כידוע נוצרת ונעשתה במאה ה-12-13 וקשורה גם ליצירת הקונקורדנציה לתנ"ך. ראה הערך [בניקפדיה](#) ובאתר [דעת](#). בחלוקת התורה לסדרות ופרשיות, 'פרשת ויכול' שאנו אומרים בקידוש בליל שבת, שייכת לסיפור הבריאה של פרק א ומשלימה אותו. רק בפסוק ד: "אלה תולדות השמים והארץ בהיבראם", מתחיל 'סיפור הבריאה השני'. לא בכדי אנחנו מתחילים בקידוש "ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי" ומשם עוברים ל- "ויכול" (ובמשפחתנו נהוג לומר את כל הפסוק האחרון של מלאכת היום השישי במלואו: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה וְהָיָה־טוֹב מְאֹד וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי", על מנת לא לומר פסוק קטוע). אך דא עקא, שהצמדת 'פרשת ויכול' למלאכת היום השישי (למלאכת כל ששת ימי הבריאה) מעוררת שאלה חשובה. נחא הפסוק הראשון: "ויכולו השמים וכל צבאם" שנשמע כסיכום ששת הימים, אך מהו "ויכל א-להים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה" שנשמע כאילו גם ביום השביעי נעשה משהו?! משהו קטן ומשלים, אבל 'משהו'. מה הדבר שהקב"ה כילה את עשייתו ביום השביעי?

² נראה שהשאלה היא לא רק מהמילה "מלאכה", מכילוי המלאכה ביום השביעי, אלא גם מהמילה "עשה", משמע שהייתה איזו עשייה ביום השביעי שצריך היה לכלותה, היינו לגומרה ולהשלימה. אין זו שאלה תיאורטית או רטורית לצורך הדרשה, אלא שאלה שבגינה שינו את הפסוק בתרגום השבעים ליוונית! ראה מסכת מגילה ט ע"א: "נתן הקב"ה בלב כל אחד ואחד עצה, והסכימו כולן לדעת אחת. וכתבו לו: א-להים ברא בראשית, אעשה אדם בצלם ובדמות, ויכל ביום השישי, וישבות ביום השביעי וכו'".

³ כאן מתחילה תשובה ראשונה.

⁴ הימים עצמם, מחזור שבעת הימים, השבוע, הם חלק מהבריאה. היום השביעי שייחודו הוא שאין בו מלאכה, הוא עצמו שייך למלאכת הבריאה. צריך היה לברוא גם אותו. אבל מלאכה זו "בשישי נשלמה" וכאילו יש לקרוא את הפסוק כך: ויכל א-להים ביום השישי מכל מלאכתו אשר עשה, גם מלאכת בריאת היום השביעי. וזה מביא לשאלה ששאלו רבים: למה לא נאמר "ויהי ערב ויהי בוקר" על היום השביעי? ראה תשובתו של פירוש כלי יקר, בראשית ב ג: "ומה שלא נאמר בשבת ויהי ערב ויהי בוקר, לפי שבכל הימים הלילה זמן המנוחה והבוקר זמן המלאכה ... אבל יום השבת או כולו מנוחה או כולו מלאכה ... ואין בו הבדל בין ערב לבוקר. כי מצד סתם מלאכה כולו מנוחה. ומצד עמל התורה כולו למלאכה כי יום השבת ניתן לעסוק בו בתורה וכו'". למעוניינים להעמיק בנושא הנה מקורות נוספים: מדרש תהלים מזמור צב, ילקוט שמעוני תהלים רמז תתמג, בעל הטורים בראשית ב ב, אברבנאל בראשית ב א.

⁵ בדרך זו הולכים פרשנים נוספים. ראה פירוש רבינו בחיי על הפסוק: "ויכל א-להים ביום השביעי. על דרך הפשט אין הכוונה בכתוב זה שהשם יתברך כילה מלאכתו ביום השביעי ממש. שאם כן, יש במשמעות הלשון הזה שבמקצת היום ביום השביעי עשה מלאכה! אבל הכוונה בפסוק, כי מיד שבא יום השביעי כבר כילה כל מלאכתו. ודומה לזה: אך ביום הראשון תשביתו שאור (שמות יב, טו), שאין הכוונה לבער החמץ ביום ראשון של פסח. אבל הכוונה בו כשיגיע יום א' של פסח כבר יהיה החמץ מושבת מבתיכם". וכמו כן מפרש רד"ק על הפסוק: "ויכל ביום השביעי - כשהיה היום השביעי נשלם כל מלאכתו ולא נשאר לו לעשות מלאכה ביום השביעי. א"כ ביום השביעי כלה מלאכתו וכלויה מלאכה. ופירש אשר עשה, רוצה לומר שכל המלאכות אשר עשה בששת ימים כלו ביום השביעי. שלא נעשית מלאכה מהם שלא נגמרה. וביום השביעי לא נשאר לעשות בו דבר, וכן: ביום הראשון תשביתו שאור (שמות יב טו) - שיהיה מושבת ביום הראשון, שיבערוהו קודם יום ראשון". מצטרף נוסף לקבוצה זו הוא ר' חיים פלטיאל (בן רבי יעקב, תלמיד-חבר של מהר"ם מרוטנברג, צרפת-גרמניה מאה 13) שאומר: "ויכל א-להים ביום השביעי ... שלא נודע לבריות שכלה מלאכתו רק במה ששובת, משל לבונה עיר שלא נודע שכלה לבנות עד שמונע עצמו מלבנות".

⁶ סיום זה קצת מקלקל את מה שהבנו עד כה. אם "ביום השבת" הוא "בו ביום עצמו", אז כך גם "ביום השביעי". אם "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת" הוא ביום השבת עצמו וכמובן לא בערב שבת, אז גם "ויכל א-להים ביום השביעי" הוא "בוודאי בו ביום". במילים אחרות, מדוע "ביום השביעי" דומה ל"ביום הראשון" של השבת החמץ (שנעשית מבעוד יום) ולא כמו "ביום השבת" של הבערת אש? לא זכינו להבין סיומת זו של פסיקתא זוטרתא, אשר קצת מקלקלת את הדרשה הקודמת, והמאיר עינינו והמצילנו משיגאות מי יבין – יבורך בכל מילי דמיטב.

כתר יונתן בראשית פרשת בראשית פרק ב פסוק ב

והשלים יי ביום השביעי מלאכתו שעשה ועשרת עניינים שברא בין השמשות וינח ביום השביעי מכל מלאכתו שעשה.⁷

מדרש אגדה (בובר) בראשית פרשת בראשית פרק ב סימן ב

ויכל א-להים ביום השביעי. מדת יום ומדת לילה צוה ביום השביעי.⁸
דבר אחר: ויכל א-להים. לשון כלילה ועטרה היא יום השביעי לשאר כל הימים.⁹

אבן עזרא בראשית פרשת בראשית פרק ב פסוק ב

ויכל א-להים ביום השביעי – יש אומרים כי הימים נבראים, ובבריאת יום שביעי שלמה המלאכה, וזה הפירוש תפל. ויש אומרים כי יש ביי"ת שטעמו קודם, כמו "לא תחוסם שור בדישו" (דברים כה, ד),¹⁰ "אך ביום הראשון תשביתו שאור" (שמות יב, טו), ולמה זאת הצרה? וכלוי מעשה איננה מעשה, כאילו אמר לא עשה מעשה. וכן פירוש ויכל גם וישבות. וטעם מלאכתו אשר עשה - ביום השישי טרם יום השבת. וטעם וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו - מכל הבריאות שברא.¹¹

ספורנו בראשית פרשת בראשית פרק ב פסוק ב

ויכל א-להים ביום השביעי - בתחילת היום השביעי, שהוא הרגע בלתי מתחלק, אשר הוא ראשית לזמן העתיד, ואינו חלק ממנו, כאמרם זכרונם לברכה "ינכנס בו כחוט השערה" (בראשית רבה י ט).¹²

חזקוני בראשית פרשת בראשית פרק ב פסוק ב

ויכל אלקים ביום השביעי - נראה כאילו כלתה בו כל מלאכת בראשית, שבעוד שהיה יום ששי לא נודע שכלתה מלאכתו, או אם יעשה למחרתו כלום.¹³

⁷ תרגום כתר יונתן (בתרגום חוזר לעברית מתוך פרויקט השו"ת) לא מתייחס ישירות לשאלה שלנו אבל מזכיר לנו את עשרת הדברים שנבראו בערב שבת בין השמשות, כמתואר במסכת אבות פרק ה משנה ו: "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן: פי הארץ ופי הבאר ופי האתון והקשת והמן והמטה והשמיר והכתב והמכתב והלוחות. ויש אומרים אף המזיקין וקבורתו של משה ואילו של אברהם אבינו ויש אומרים אף צבת בצבת עשויה". ויכל אלהים ביום השביעי הוא השלמת עשרה דברים מופלאים אלה (סה"כ 14) שנבראו 'ברגע האחרון', הושלמו והוכללו. ומתוכם, הכתב וצבת בצבת עשויה (ממנה יצרו את השעון) נראים שייכים במיוחד למדידת הזמן ורישומו בהם אנו עוסקים.

⁸ הנה תשובה נוספת לחוסר "ויהי ערב ויהי בוקר" של היום השביעי. "ויכל אלהים ביום השביעי" הוא "ויהי ערב ויהי בוקר" של היום השביעי – גם לשבת יש מדת יום ולילה כמו לכל שאר הימים (בתוספת הזמן שאנו מוסיפים מן החול את הקודש, בעל הטורים בראשית ב ב). עצם הופעת היום השביעי לבריאה, ודווקא כיום שאין בו מלאכה, אבל יש בו יום ויש בו לילה ויש בו "מעת לעת" – הוא כילוי או כיוול או תכלול הבריאה. ראה דברי הזוהר כרך ב (שמות) פרשת פקודי דף רכב עמוד ב: "ואי תימא ויכל אלהים ביום השביעי? ודאי הכי הוא, דכל עלמא אף על גב דכל עבידן אשתלימו כל חד וחד, עלמא כלא לא הוה שלים בקיומיה עד דאתא יומא שביעאה. דכד אתא יומא שביעאה כדן אשתלימו כל עבידין ואשלים ביה קודשא בריך הוא עלמא. הדא הוא דכתיב: ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה. בהאי אשתלים בקיומא כל עבידתא דעבד ועל דא: ויכל אלהים ביום השביעי".

⁹ ויכל הוא כליל מלשון כתר ועטרה, כמו "כלילת יופי". ראה מדרש תנחומא בראשית סימן ב: "דכד ברייה הקדוש ברוך הוא לעלמיה ברייה בשיתא יומין ונח ביומא דשבתא, ברכיה וקדשיה כמהן דבנא ביתא וגמר לעבידתיה ועביד יומא טבא. כך אמרי אינשי כילול בתי, דכתיב ויכל אלהים ביום השביעי". ומדרש בראשית רבתי פרשת בראשית פרק ב פסוקים א-ג מקשר את "ויכולו" ו"ויכל" עם חימוד וחמדה: "ומנין לכלוי שהוא חמדה? שנאמר: נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג) - ויכל אלהים ביום השביעי, חמד הקב"ה באלף השביעי פעולת ידיו אשר בחר אלו ישראל". שזה כבר עניין הגאולה באלף השישי. אבל לעיינינו, ויכל וויכולו אינם פועל אלא תואר הפועל – כינוי לשלמות הבריאה והשלמתה שנעשתה כלית יופי, חמדה ועטרה, כאשר הצטרף היום השביעי לששת ימי המעשה.

¹⁰ היינו שהאיסור לחסום את השור הוא בעת הוצאתו לעבודת הדיש ורתימתו למורג, עוד לפני שהחל במלאכת הדיש ממש (גמרא בבא מציעא צ"ב, רמב"ם הלכות שכירות פרק יג הלכה ב).

¹¹ אבן עזרא שהקדים את רוב המפרשים שראינו לעיל בעצם דוחה את רוב פירושיהם. ראה גם איך הוא דוחה, בשיטה אחרת - דקדוק פרק ב פסוק ב את הצעת מדרש אגדה בובר לעיל שויכל הוא מלשון כלילה ועטרה: "והאומר כי ויכל אלהים מגזרת כליל יפי (יחזקאל כה, יב) תועה הוא". תועה ולא טועה – חצי צרה (בהשוואה עם "זאת הצרה" לעיל). הצעת אבן עזרא היא שלכלות הוא אמנם מילת פועל בשפה אבל פועל שפירושו 'לא לעשות' והוא כמו 'וישבות'. בתחילת היום השביעי הכל נעצר ולא אירע דבר – זהו "ויכל". והדברים מזכירים את הפלפול על "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור", איך זה שפעולת ההכאה אירעה בחצי הלילה? הרי חצות הלילה אינו זמן! והתשובה (הליטאית יש לומר) היא שהבכורים חיו עד חצות ובחצות מתו. לא הייתה כאן פעולה של הכאה, אלא כילוי החיים. בחצות, חדלו לחיות.

¹² נראה שהפלפול שהבאנו בשם 'שיבות ליטא' הם בעצם דברי ספורנו בפרשתנו – "הרגע הבלתי מתחלק". ודברים אלה מקרבים אותנו בהדרגה אל ההצעה של מדרש בראשית רבה בפרשתנו כפי שהוא מצטט.

¹³ תחנה אחרונה לפני בראשית רבה – פירוש חזקוני (רבי חזקיה בן מנוח, מאה 13, צרפת / פרוונס). כילוי המלאכה וודאי שהיה ביום השישי ולא בשביעי. אבל הנראות הייתה כאילו כלתה מלאכת בראשית ביום השביעי, שהרי רק כאשר התחיל יום חדש בו לא נעשה כלום, רק אז בעיני בשר דום "נודע שכלתה מלאכתו". את לשון חזקוני "או אם יעשה למחרתו כלום", יש לקרוא בלשון ימינו "רק אם לא יעשה למחרתו כלום". נראה שיש פה מעין "דברה תורה כלשון בני אדם" ולאזני בני אנוש והבנת שכלם, כמו אולי כל סיפור עמ' 2 מתוך 3

מדרש בראשית רבה פרשה י סימן ט

רבי יהודה הנשיא שאל את רבי ישמעאל בן ר' יוסי: אמר לו: שמעת מאביך, מהו "ויכל א-להים ביום השביעי"? אתמהא! אלא כזה שהוא מכה בקורנס על גבי הסדן, הגביקה מבעוד יום והוריקה משתחשך.¹⁴ אמר רבי שמעון בן יוחאי: בשר ודם שאינו יודע לא עיתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועיתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה.¹⁵

משל למלך שעשה לו חופה וציירה וכיירה. ומה היתה חסרה? כלה שתכנס לתוכה. כך מה היה העולם חסר? שבת. ורבותינו אומרים: משל למלך שעשו לו טבעת. מה היתה חסירה? חותם. כך מה היה העולם חסר שבת. וזה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך... "ויכל א-להים ביום השישי וישבות ביום השביעי"¹⁶ - ומה נברא בו לאחר ששבת? שאנן ונחת, שלווה והשקט.¹⁷

פסיקתא רבתי פרשה מו

ואף בשאלות שנשאלים לפני רבינו הקדוש כתב כך: "כי ששת ימים עשה ה' ", "ויכל א-להים ביום השביעי" - וכי מלאכה עשה הקב"ה בשבת? חס ושלוש! אלא, "וינוח ביום השביעי" וכתב: "וישבות ביום השביעי", וכתב: "כי בו שבת מכל מלאכתו". אלא מהו "ויכל"? אתה מוצא כשברא הקב"ה את עולמו היה בורא שלש בריות בכל יום, ובערב שבת היה עוסק כל היום באדם. שעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, שלישית ביום צבר עפרו... ששית העמידו על רגליו... שביעית נפח בו נשמה... עשירית חטא, אחת עשרה נידון, שתים עשרה נטל אפופסין¹⁸ ופיסה עליו השבת... והתחיל מקלס לשבת שנאמר: "מזמור שיר ליום השבת"... עד שלא באתה השבת כביכול היה המלך יושב ומצטער על עולמו, לומר כל מה שבראתי בשביל אדם בראתי, עכשיו הוא נוטל אפופסים והוא מבטל כל מלאכה שעשיתי וחוזר העולם לתוהו ובוהו. עד שהמלך מיצר על עולמו נכנס השבת ונטל דימוס, אמר הקב"ה כל מה שעשיתי השבת שיכללה שנאמר: "ויכל א-להים ביום השביעי".¹⁹

שבת שלום

שתהא לנו בראשית טובה וכלולה

מחלקי המים

הבריאה. שהרי איך אנחנו מבינים בריאת "יש מאין", מהי עשיית שמים וארץ, מהו תוהו ובוהו, בריאת האור, יקוו המים וכו'. הכל בעיני המתבונן.

¹⁴ אנו נוטלים כאן חירות דרשנית לקשר בין המילה קורנס (מיוונית), בה בחר הדרשן במקום פטיש בעברית, ובין המילה כרונוס שגם היא מיוונית שפירושה זמן, למרות שהמילים נכתבות ואף נהגות באופן שונה. גם תנועת הנפח המעלה ומוריד את הקורנס מזכירה את מחוג הכרונומטר המתקתק. ומצאנו לנו תנא דמסייע, מילון אבן שושן שמביא בערך קורנס את השורה הבאה מתוך השיר מתי מדבר של ביאליק: "וְכָאֵלוּ בָּם נְקִשׁוּ מְעוֹלָם בְּקֶרְנֵס הַזְמַן וּבְפִטְיִשׁוֹ". ונראה שביאליק לקח את הביטוי מהמדרש הזה.

¹⁵ כל פעולותינו ועשייתנו כבני אדם מונעים ע"י גלגלי השעון. הזמן המלווה בשאון החיים ומרוצתם, כאילו עומד מלכת ברגע כניסת השבת. אימתי הוא רגע זה? היכן בדיוק עובר הקו בין יום שישי ושבת? בין הצינור: "ששת ימים תעשה מלאכה" ובין הצינור: "שבת לה' אלהיך, לא תעשה כל מלאכה". יש בעירנו נפח שיודע רגע זה. והוא יודע לכוון את הזמן על חוט השערה. הוא מעלה את הפטיש הכבד, את הקורנס, שהיכה בו כל השבוע להגבהה אחרונה בעוד הוא יום שישי המותר ומצווה במלאכה ויצירה, ומכה בסדן מכה אחרונה בדיוק בשבריר השנייה בה נכנסה השבת. ושם הוא נשאר עד צאת השבת כסמל לששת ימי המעשה. "מְקָהּ בְּפִטְיִשׁוֹ", המלאכה החותמת את שלושים ותשע המלאכות האסורות בשבת, נבחרה לסמל את הקו המפריד. רגע הלימת הפטיש בסדן, נכון יותר בכלי שעל הסדן שאותו הוא מעצב, הוא עדיין יום שישי וגם כבר יום השביעי. נותר הפטיש על הסדן או שנשמט מאליו בצד, למנוחה של עשרים וחמש שעות, ברגע ההולם והמדויק. הנפח הוא הקב"ה בכבודו ובעצמו אשר לפי המדרש במקום אחר, יצר גם את הכלי הראשון, את כלי כל הכלים - "צבת בצבת עשויה" - שממנו השתלשל גם המחשב המודרני המסייע לנו כבר מספר שנים להפיק דפי מדרש לפרשות השבוע ומועדי ישראל. אנחנו שאיננו יודעים לכוון על חוט השערה, שלוקח לנו זמן לעבור ממרוצה למנוחה, מעשייה לשביתה, ממלאכה לויכולו ומשטף לשגב; מוסיפים מן החול אל הקודש ומקבלים את השבת לפני כניסתה והתכנסותה בשקיעת החמה. אנו מקדשים את החול ו"גונבים" עוד כמה דקות מיום שישי לשבת. אבל הקב"ה ברא, פעל ועשה, עד רגע "חוט השערה", ללמדך כוחה וערכה של מלאכה ויצירה מחד גיסא וכוחה של מנוחה ושביתה מאידך גיסא.

¹⁶ ראה מסכת מגילה דף ט ע"א.

¹⁷ ועדיין הפסוקים בתורה צריכים הסבר. בכמה ימים נברא העולם? שישה או שבעה? (נושא שכאמור הרחבנו בו בדברינו [שישה או שבעה ימי בראשית](#)). ראה גם פירוש חזקוני לעיל על ראיית בשר ודם. לפיכך, כשתרגמו את התורה ליוונית לתלמי המלך, שינו את הפסוק וכתבו: "ויכל אלהים ביום השישי". שלא יטעו. אבל אנחנו, הקוראים בתורה במקור, בעברית שהיא שפתינו, (וגם לומדים את המדרש) יודעים שאין כאן מקום לטעות. אכן נעשה גם משהו ביום השביעי. היה "כילוי מלאכה" ביום השביעי. משהו קטנטן נברא גם בו. באותה הָרָף שנייה בה הנפח הוריד את הפטיש על הסדן והניחו בצד, נבראו ארבעה דברים שהם אחד: שאנן, נחת, שלווה והשקט. ארבעה שהם חותם המלך - חותם הבריאה, שבת הכלה המלכה בה כלתה המלאכה והתקדשה המנוחה. ומי הוא שחולק על מדרש זה? הסופר ש"י עגנון. ראה הסיפור "מנוחה", כרך אלו ואלו, עמוד שי.

¹⁸ פסק דין אבל גם במובן של מתן פטור. ראה Jastrow שמתרגם גם verdict וגם Dispensation. ובדומה לכך "דימוס" בהמשך.

¹⁹ ומה עוד נברא בשבת? התשובה! היכולת לתקן ולצאת בדימוס. וזה נושא נכבד לפעם אחרת. השבת כתיקון וכפרה של מעשי השבוע החולף והתחלה חדשה בששת ימי המעשה של השבוע החדש.